

товари, які користувалися підвищеним попитом серед населення. А тому мовленнєвий смисл прикметника **трав'яний** твориться завдяки актуалізації фонової семи "дефіцитний".

-Як видно з останнього прикладу, мовленнєвий смисл окремих лексем, що твориться за допомогою фонових сем, може бути зрозумілий без додаткових пояснень протягом певного проміжку часу. Проілюструємо також, як непонятні фонові семи твірних іменників, що визначаються рівнем енциклопедичної обізнаності мовців, стають понятійними при творенні мовленнєвого смислу відносних прикметників у творі Уласа Самчука "На твердій землі" (Торонто, 1963-1966рр.): "Причин для цього було чимало, а головне - що після довгого **одісейного** блукання по широкому, розбурханому світі, я ступив нарешті на тверду землю великого ... континенту..."; "вона стояла переді мною у модній, сірій, мішкуватій, а ля Париж, сукенці, зі **сартрівською екзистенціалістичною усмішкою**"; "... мій дім — моя фортеця", з верандою **колоніального стилю**..."; "... дівчину, з **римською**., у вигляді кінського хвоста, зачіскою".

Таким чином, реальний зміст слова в мовленнєвому контексті, інакше - мовленнєвий смисл це не просто відтворення, конкретизація притаманного йому (слову) знакового змісту, а й розширення, збагачення мовних значень за рахунок немовного знання, яке в семантичній структурі слова представлене конотативними семами. У складі конотативних виділяють фонові семи, що виникають на основі певних асоціацій, створюваних спільністю місцезнаходження, часу, досвіду мовців тощо. Актуалізація таких сем сприяє як утворенню переносних значень, так і формуванню семантики похідних слів, відносних прикметників зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. — М.: Высшая школа.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. — М.: Русский язык, 1980.
3. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1969.
4. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження/УМовознавство. — 1996. — №2-3. — С.3-12.
5. Никитин М.В. Лексическое значение слова; Структура й комбинаторика. Учебное пособие. — М.; Высшая школа, 1983.
6. Пауль Г. Принципы истории языка. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1960.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. 1-2. — М.: Учпедгиз, 1959.
8. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. — К.: Наукова думка, 1988.
9. Шахнарович А.М., Голод В.И. Когнитивные й коммуникативные аспекты речевой деятельности. // Вопросы языкознания, 1986, — №2. — С.53—57.

Володимир Буда

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ОПИСІВ ІНТЕР'ЄРІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПРО КОЗАЦТВО

Важливу стилістичну функцію в історичних романах виконує лексика на позначення побуту. Сферою вживання таких слів є переважно розмовно-побутове мовлення персонажів. Крім того, усякий історичний твір насичений описами різних побутових сцен, обрядів, портретів, інтер'єрів, екстер'єрів, які наближають читача до сприйняття колориту зображуваної епохи, дають змогу письменникові змалювати правдиві картини буття сільського і міського населення, показати специфічні деталі життя і побуту представників різних соціальних шарів тощо.

В українських прозаїків, які творили у царині історичного роману про козацтво в останні 3-4 десятиліття, цей тематичний шар лексики представлений неоднаково.

Виокремимо тут художній смак і почуття міри, притаманні Ю.Мушкетіку. У романі "Яса" автор відійшов від традицій детального змалювання побуту, звичаїв, обрядів, уникнув перенасичення тексту зайвими етнографічними елементами, висувачи на передній план соціальні проблеми. Ось як через зображення інтер'єру письменник показує нужденність українського села: "...Рубана хата з сіньми без горища — стіни обмазані глиною, дощі та сльоти глину оббили, й вони світять лозовими ребрами. У сінях ступа й діжка без дна. В хаті таке саме убозтво... Судник, а на ньому три полив'яні миски, жердка, скриня, що водночас править за стіл, піч, на якій кашляє дяк, а йому окселентує в

підпичі поросля з одмерзлим хвостом. Найбільше хатнє багатство — уламок венеційського дзеркала, яке розбилосся в гетьманських палатах, — дяк не пропив той уламок, бо вмазаний у стіну" [5, 95].

З цією ж метою вводять у твори більшість побутових описів П.Загребельний ("Я, Богдан") та Р.Іваничук ("Журавлиний крик"), інші сучасні прозаїки. Наголошуючи на цій тенденції українського історичного роману, С.Андрусів зазначає: "Новий історичний роман рішуче відмовився від практики сумнівного ілюстрування історії чи, тим більше, принизливого для народу розважання історією — "Горпинид" на псевдоісторичному матеріалі з гопаками і шинками, чужими молодіцями, шароварними пристрастями, маріонетковими персонажами зі старосвітськими вбєрами на плечах і сьогочасними вульгарносоціологічними істинами" [1,51].

Підтвердженням цієї думки дослідника може стати стилістичний аналіз деяких описів інтер'єрів у відомих епічних творах про козацький період історії України.

Якщо в романі "Гомоніла Україна" П.Панча трапляється кілька невеликих описів інтер'єрів різних приміщень, то у романах "Початок" К.Басенка, "Яса" Ю.Мушкетика вони представлені менше і часто лише окремими фрагментами. У творах П.Загребельного та Р.Іваничука такі описи сприяють розкриттю ідейного змісту романів: "Високі вікна з дерев'яними решітками-кадисами внизу, над ними ще один ряд вікон напівкруглих, з барвистими шибками, на яких змії і черв'ячки чужих літер, мабуть, вірші з їхнього Корану. Жажливе малювання стін у холодних, як очі валіде, барвах. Безліч низеньких столиків, шафочок, підставочок, усе вугласте, восьмигранне, оздоблене слоновою кісткою, перламутром, панцирем черепахи, сріблом. Зроблене з дерева, було колись деревом живим, ростучим. Як йому боліло, коли калічили його тіло, з округлостей тесали ці кострубаті восьмигранники, в живу плоть врзали мертві шматки кістки, панцира і холодного металу.

Цвіло, зеленіло, шуміло колись, а тепер мертво, як ця закам'яніла у своїй неприступності султанська мати. А може, й вона нещасна, як усе тут довкола" [3, 70-71], це інтер'єр кімнати валіде, матері султана і володарки гарему. Як бачимо, опис поступово переходить у філософський роздум про те, якою мертвою є вся ця показна велич, як вона твориться шляхом нищення життєдайних соків, створених самою природою. І тоді слова на позначення побутових речей у контексті твору набувають символічного навантаження, ствержуючи, що головне для юної рабині Настусі — не перетворитися у красиву, але бездуховну річ.

Щоб показати безмежну владу цариці та її фаворитів, дурисвітство і гординю російського дворянства, Р.Іваничук подає опис ставки Потьомкіна, в якій той жив під час облоги Очакова. А ставка ця, як не дивно, у землянці, але не простій, її будували сотні людей, на неї затрачені великі кошти: "...під землею просторий палац, за залюю — зала, золото тече із стін, долівки вистелені персидськими килимами, висять люстри, уздовж стін виставлені вази..." [4, 262]. Цей абсурдний інтер'єр землянки, збудованої не з військової необхідності чи бідності, а від перенасиченості життєвими благами, від душевної ницості, розкриває спосіб життя російського панства, його психологію.

В інших письменників описи інтер'єрів частіше засвідчують рівень достатку різних соціальних верств населення тогочасної України, хоча це не просто побутові картини, бо вони теж працюють на розкриття ідейного змісту того чи іншого твору. Цікаво зазначити, що детальніше описується обстановка магнатів, козацької старшини, на відміну від посполитих, простих козаків. В історичних романах нерідко простежуються описи хуторів, у яких жили заможні селяни або козак-гніздохи. Це могли бути невеликі фортечки серед степу чи тимчасові поселення. Такі населені пункти стояли на нічийних землях, їх хазяї прагнули сховатись і від ока татарського, і від загребущих рук польських магнатів. Для цього копали землянки, які називалися бурдеями: "...Верига обладнав собі під горою землянку, обставив її лісою, обклав кураєм, обмазав глиною, на стінах розвішав козацьку зброю, на покуті в золотих окладах — образи, а підлогу вислав килимками... В бурдеї не робили груби, не виводили димаря, а кпапи з дикого каменю мечет, на якому пекли хліб і ним же обігрівали хату. Страву варили на кабиці" [6, 17].

Серед цього опису побутових речей звертає на себе увагу зброя. При зображенні інтер'єрів хатньої обстановки козаків це є домінантний фрагмент. Саме цим внутрішнє убрання житла козака відрізнялось від начиння хати селянина, хай і заможного. Тут зброя виступає як прикраса приміщення, яка розповідає про військові подвиги свого господаря, але у час небезпеки вона знову перетворюється у засіб воєнного промислу. Це є та спільна особливість, яка поєднує скромний бурдей з хутором за-

можного хазяїна: "По обіді Брус показував господарство: простору хату на два ганки з прохідними сіннями, в яких в'язками висіли вовчі та лисячі шкури, вовна в мішках і пряжа, світличку і кімнату, в кімнаті на стінах висіли килими й медвежі шкури, поверх них зброя — шаблі, кинджали, ятагани, два напівпанцири, списи, мушкети" [5, 127].

Ще багатшим було помешкання православної шляхти. Хатня обстановка в цілому відповідає українській традиції: ті ж килими, рушники, божниця...

У руслі авторської оповіді це мало стверджувати, що той, хто заради привілеїв не зрадив батьківської віри, дотримується і в побуті старих звичаїв. Саме таким показав помешкання сотника реєстрових козаків Богдана Хмельницького ПЛанч: "В просторій світлиці козаки вклонилися до образів і оглянулися по хаті: в кутку біля дверей стояла обложена зеленими кахлями піч... Над вікнами висіли білі рушники, вишивані червоною заволоччю, такими ж рушниками була прибранна божниця з образів київського письма. Перед божницею горіла лампадка... Зелене світло ... розходилося по стелі і по стінах, прибраних килимами.

... На Січі навіть у пана кошового не було такого набору зброї, яка прикрашала тут стіну над канапою на перському килимі. Посередині висіла фузія, а по обидва боки мушкети, польські карабелі, і криві турецькі, і черкаські шаблі ... На круглому столику, вкритому важким килимом, лежала розкрита книжка з срібними застіжками на сап'янових окладах" [6, 94-96].

Зовсім не випадково серед слів на позначення хатньої обстановки знаходимо рядки про почесне місце книги в інтер'єрі старшинської світлиці, які підкреслюють повагу до друкованого слова, вказують на освіченість козацтва, усвідомлення ним того, що лише через культуру та духовність можна утвердитись у цьому світі українцям як нації.

Значно біднішим було убранство приміщень, де жили челядники. Хазяї не жалували своїх наймитів, а вони, як тимчасові мешканці, не думали про домашній благоустрій. Тому письменники кількома скупими мазками подають такі інтер'єри: "Тиміш і Ахметка й собі зайшли до землянки. Це була довга, вогка яма, маленькі віконця з бичачого пузиря ледь пропускали денне світло, товсті розсохи підтримували балки, на яких трималася покрівля з очерету. Посередині горіло багаття, а дим виходив просто у дірку над головою" [6, 249]. Як бачимо, романіст не акцентує увагу на прикрасах чи якихось елементарних предметах побуту, меблях. Таке нівелювання опису челядницької ніби говорить: тут не живуть, тут лише ночують.

Набагато ширше лексика на позначення хатньої обстановки представлена в описах маєтків польської чи спольщеної української шляхти: "Гості зібралися в кармазиновій залі. Стіни її прикрашали артистично викладені візерунки з дерева впереміж з малюванням, адамашками й винацькі дзеркала. Важке склепіння було оздоблене образами на історичні теми, роботи німецьких малярів, в золочених рамах. Із стелі звисала рясна люстра із дутого скла, а на мармуровому коминку стояли трійчасті свічники. Червоні хідники й перські килими прикривали підлогу, викладену з різнокольорових камінних плит. У кутку біліла велика піч із гданських кахлів" [6, 50]. Такий інтер'єр помітно відрізняється від описів хатньої обстановки української старшини тим, що серед домашнього начиння переважають речі куплені, зроблені руками чужоземних майстрів, а не українських ремісників. Тому звичайний селянин, потрапивши у таку обстановку, розгублюється. Саме через сприймання селянської дівчини Лукини фрагментарне подається у романі Ю.Мушкетика "Яса" опис панських покоїв:

"Перейшли гардеробну, вступили в залу, й Лукина розгубилася. Побачила себе спереду, і зліва, й справа — кілька Лукин стояло, притиснувши до грудей руки. В проміжках між дзеркалами висіли килими, а зверху — парсуни вусатих шляхтичів з мереживами на шії і при зброї" [6, 356-357].

По-іншому виглядала келія монаха: нічого зайвого, пишного, що могло б урізноманітнити життя. Хто присвятив себе служінню Богові, той не думає про тілесну насолоду: "У маленькій келії стоїть сухе тепло: під образами — бронзова, чеканена грецькими майстрами жаровня. В ній тліють вуглики.

Житло схимницьке, строге, якщо не сказати убоге. У кутку - темний простий іконостас, де на чільному місці висить ікона Богоматері ... Збоку від іконостаса, попід стіною, — тверде ложе; сяк-так обстругані дошки, а поверх них грубе ряднище. Побіля вікна — незугарний сосновий стіл. Такі ж стільці. І крейдою білені чотири стіни. Анічого зайвого" [2, 86].

Розглянуті описи приміщень свідчать, що у хатній обстановці українця обов'язковими були **образи, божниці, ікони** чи й цілі **іконостаси**. Тільки, якщо у житлі мирян, займаючи почесне місце,

вони не домінують чи, принаймні, не контрастують з усім іншим інтер'єром, то у келії схимника це єдина цінність, яка на фоні невибагливих меблів ніби говорить про минучість, тимчасовість усього суцього і вічність духовного. Отже, саме в історичних романах завдяки цим описам сучасні письменники змальовували образ українця як людини набожної, виявляючи характерну рису його національного менталітету. І це, зауважимо, в умовах тоталітарної держави, яка вела запеклу боротьбу з релігією, з правом людини вірити у безсмертність своєї душі.

Келія, опис якої наведений вище, належить архімандриту Києво-Печерської лаври Єлисею Пле-тенецькому, відомому церковному діячеві, письменнику, ритору. Після смерті Єлисея цей пост посяде Петро Могила, людина європейської культури й освіти, представник аристократичного роду, син православного господаря Молдавії Симеона. Йому була уготована путь до воєводської булави чи молдавського престолу, та він обрав шлях служіння Богові. Але К.Басенко у романі "Початок" зображує молодого архімандрита не як фанатичного монаха, а як людину, що крім церковних справ активно втручається у мирське життя. Це вже не тільки релігійний діяч, а своєрідний правитель православної України. Створенню саме такого образу архімандрита служить опис внутрішнього убранства його будинку, в який був допущений сотник Хмельницький: "... Скоро опинився у великій, більше по-князівському, аніж по-чернечому обставленій кімнаті. Богдан роздивився. Золочені гнуті меблі, оббиті блакитним оксамитом, килим під ногами, мальовані парсуни на стінах — таке не в'язалось із схимницьким життям.

Ліворуч одчинилися маленькі двері — до кімнати з внутрішніх покоїв увійшов господар дому Петро Могила — князь церкви і воєводич мирський" [2, 472]. Ці різко контрастні описи хатньої обстановки двох архімандритів дають їх яскраву характеристику як індивідуальностей.

В історичних романах можна натрапити й на змалювання внутрішньої обстановки крамниці чи пересічного шинку або корчми. Тут письменники використовують, крім звичайної лексики на позначення хатньої обстановки, і своєрідні професіоналізми. Ось таким бачить один із січових шинків Ю.Мушкетик: "Шинок — великий, світлий і хоч не найкращого штибу, але чистий — добре вимиті мостини, вишкрябаний до білого ножем стіл, пофарбований у зелене шинквас, картини на дверях — на одній козак у степу, ще й підпис під картиною: "Ніхто за ним не заплаче", а на дерев'яних табличках біля входу гарно вишиті рушники, на них також козаки і ще ниви, хатки і дерева та нехитрі слова: "Личко витирай, здоровий бувай" [5, 32]. Цей підпис привертає увагу до ще однієї особливості українського характеру: закоханості у рушники. Це найтипівіша прикраса в інтер'єрах приміщень. І навіть на Січі у чоловічому колективі безстрашних і жорстоких у бою козаків ми бачимо ці витвори мистецтва з дещо сентиментальними і наївними написами.

Розглянуті фрагменти текстів демонструють функціональне навантаження, властиве описам інтер'єрам у художньому творі. Вони, крім змалювання обстановки внутрішніх приміщень, конкретизують місце події, допомагають окреслити соціальне становище персонажів, їх духовні запиту, смаки, вдачу, психологічний стан, а також сприяють глибшій характеристиці персонажів, можуть мати важливе ідейно-композиційне значення [7, 315].

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. ... Як на святій сповіді // Слово і час, 1991, Н2.
2. Басенко К. Початок. — 1982.
3. Загребельний П. Роксолана. — К., 1983.
4. Іванчук Р. Журавлиний крик. —Л., 1989.
5. МушкетикЮ. Яса. — К., 1987.
6. Панч П. Гомоніла Україна.—К., 1982.
7. Літературознавчий словник-довідник. — К., 1997.

Марія Крупа

ПОЛІФОНІЯ СИМВОЛІВ У ПОЕЗІЇ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО "СТОЯЛА БАБА, РУКИ СКЛАЛА"

Аналізована поезія М.Вінграновського входить до збірки "Губами теплими і оком золотим", виданої у 1984 році, у час, коли на політичній арені колишнього СРСР починалася агонія імперського